

Невичерпні джерела фольклорної ономастики: топонімічні легенди й перекази Поділля

В'ячеслав ШЕВЧУК

На сучасному етапі розвитку фольклористики значну увагу вчені приділяють вивченню регіональних особливостей текстів легенд і переказів. Запропонований у добірці фольклорний матеріал із Центрального, Західного та Східного Поділля дає можливість глибше осмислити українську уснословесну спадщину цього етнографічного регіону і з'ясувати роль народної топонімічної прози у житті подолян, яких упродовж багатьох століть намагалися позбавити національної історичної пам'яті.

Цікавою знахідкою фольклорних текстів стали оповідки про місцеві самотні назви населених пунктів і їх закутків, мікротопоніми, гідроніми тощо. Варто зазначити, що топонімічний спектр прози є найбільше запотребованим серед сучасного населення Поділля і найменш вивчений у фольклористиці. Адже це той пласт культури, який упродовж тривалого часу утримував життєвий досвід природобачення та історію подолян.

Основу фольклорних матеріалів складають тексти двох жанрово-тематичних різновидів – топонімічної легенди і топонімічного переказу. Сюжетну канву основної частини записаної прози визначили історичні події, які пов'язані з руйнацією міст і сіл Поділля турками й татарами. Співзвучного, але видозміненого змісту набули прозові твори антропонімічного циклу («Про походження назви села Галайківці», «Походження назви села Будне»). Часто трапляються уснопоетичні тексти, які пояснюють зміст назви через звукове співзвуччя за предметно-географічними ознаками («Авратин», «Бабинці»). Відомості про унікальні фортифікаційні можливості Товтровою кряжу, які були здавна відомі місцевому населенню, стали основою сюжету маловідомої народної легенди «Горигляди».

У добірку ввійшли також тексти про історію походження гідронімів Подільського краю. Вони пояснюють етимологію нововіднайдених назв річок, джерел, криниць тощо («Регіна», «Про Іллівську криничку», «Ващукові криниці»). До цієї групи топонімічних легенд і переказів належать фольклорні твори про незвичайні природні об'єкти («Вікно», «Про панову Безодню»).

Невіддільною від людського світобачення залишається флора і фауна, відомості про яку відобразилися у значному масиві подільських легенд і переказів. Це оповідки про народні назви гір, скель («Іванова гора», «Про гору Ганусиско», «Скеля кохання»), а також мікротопонімів («Денисів клин», «Жоцупееве поле», «Ковальова долина»).

Готуючи до публікації різні за якістю записування фольклорні матеріали, ми прагнули збагатити і поглибити джерельну базу фольклористики новими текстами, знайомство з якими і дослідження яких сприятиме з'ясуванню витоків історичної пам'яті українського народу, народної культури одного з центральних етнографічних регіонів України – Поділля.

I. Про населені пункти іменного спрямування

1. Галайківці – від пана Галая

Ще в давнину був маленький хутір. Він не мав назви. Всього було лише кілька хатів, а то всьо поле. Якось в село приїхав пан. Він був дуже багатий чоловік. Йому було мня Га-

лай. Пан був трохи доброю людиною. Багато людей приходили до пана і лишалися в него жити.

Хутір ставав більший. Скоро зробилося село, і назвали його Галайківці. Так як мня пана було Галай.

Зап. 12.12.1982 р. Ковбасюк Н. М. у с. Галайківці Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл. від Буртного Павла Григоровича, 1895 р. н., без осв., українця. – Архів Навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (далі – Архів ННЛЕ. – В. Ш.). – Зшиток № 2, 1982 р. – С. 294.

2. Село Будне на честь першого чоловіка

Ну з чого мені, дочко, тобі почати? Ага, було це давно, мені ще моя бабка розказувала. Це ще колись предавно, нашого села не було зовсім, тільки горби і трава, і річка текла. І от прийшов звідкись один чоловік, ніхто його не знав, і він нікого не знав. Називався він Юхтим Будневський. Він сам був дуже бідний, нічого в нього не було: ні кола, ні двора, і він построїв собі не хату, а буду над річкою і жив у ній. А потому оженився і жив з жінкою. Були в нього діти, і так вони собі жили. А потому прийшли другі люди і тоже жили тут. І тому, на честь першого чоловіка, який появився в цьому селі, назвали село Будне.

Зап. 08.1980 р. Обуховська Н. у с. Будне Шаргородського р-ну Вінницької обл. від Шамрай Ю. П., 1901 р. н., без осв., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977–1980 рр. – С. 374.

3. Село Савинці назвали від козака Сави

Перший житель нашого села з'явився під час монголо-татарської навали. До того часу на місці нашого села росли ліси і в цих лісах бігали дикі звірі. Вороги жорстоко поводитися з місцевими жителями. І ті змушені були залишати свої домівки та йти в ліси. В лісах вони ховались від ворогів. Але треба було якось жити, і люди почали викорчовувати дерева, будувати хати, вести господарство. Першим побудував хату і почав господарювати козак Сава. І село почали називати Савинці. До цього часу одну із частин села називають Корчунок, що говорить про колишнє викорчовування лісу. А в селі ще й зараз є посіки, які говорять про те, що тут колись ріс ліс.

Потім почали правити в нашому селі польські пани – пан Косецький і пан Кондрусь. І зараз зветься один із горбків у селі Косецький. Вони дуже жорстоко поводитися з селянами, за найменший непослух, вони їх жорстоко карали.

В XIX ст. побудував собі житло в нашому селі генерал Бенкендорф. Було збудовано два двохповерхові будинки, які знаходились далеко один від одного. Но вони були з'єднані між собою. За наказом генерала було посаджено алею із лип. І зараз в нашому селі ще височать два старовинних двоповерхових будинки і шість алей з дуже старих лип, які нагадують про ті часи.

Зап. 29.08.1982 р. Якубовські Л. М. у с. Савинці Ярмолинського р-ну Хмельницької обл. від Гадзири О. М., 1904 р. н., осв. початкова, українця. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 2, 1982 р. – С. 281.

4. Первою жителькою села була Орина

Се село походить від того, що колись первою жителькою села була дочка пана Яньдзькорунського Орина (Ярина). Батько дуже любив свою доньку, а тому і віддав її в наследство кращій участки своєї землі.

Орина найперша построїла собі маєток, а пізніше вже і другі застроювались.

Зап. 12.08.1989 р. Колесник Л. В. у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Залевської Наталії Іванівни. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 37, б. р. – С. 52.

II. Предметно-географічний цикл топонімічних легенд і переказів

5. Рихта, тобто рихтувати

Село лежало по дорозі Кудринці-Кам'янець-Подільський. Дуже тяжкою дорогою було спускатися до ріки Жванчик і підніматися по другій стороні.

Тут був дуже великий і крутий поворот, тут було дуже багато великих аварій з кіньми, людьми. Щоб не було цього нещастя, чоловіки і жінки, які їхали в ту чи іншу дорогу сторо-

ну, ставали на горбах і рихтували гальма на підводах. Так сказати, підготовлювали гальма до благополучного переїзду через цей спуск [рихтувати, тобто підготовляти, лагодити, поправляти. – В. Ш.].

Оце і походить звідси назва Рихта, тобто рихтувати.

Зап. 28.09.1984 р., Мойсюк О. П. у с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Горич Марії Опанасівни, 1922 р. н., осв. 5 кл., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 5, 1984 р. – С. 129.

6. Звідки пішла назва села Порічча

На Хмельниччині у Городоцькому районі є село Порічча. Назва села пішла ще від перших поселенців. Через все село протікає річка Тростянка. Розповідають, що перші поселенці почали селитися на березі цієї річки. Так пішла назва села Порічча.

Від назви річки Тростянки пішла назва другого села Тростянець, що розміщене неподалік від Порічча.

Зап. 02.08.1997 р., Кохан Г. Г. у с. Нове-Порічча Городоцького р-ну Хмельницької обл. від Стадніченко Марії Олександрівни, 1939 р. н., осв. середня, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 64, 1997 р. – С. 220.

7. Аврагин палили, але досі стоїт

Не знаю чи то правда, чи не, але я чув ще від матері свої, що на село наше, то ще було давно, були напали турки. Хоч і було воно обнесене тином і стояло на горбку, але кажуть, що взяли його турки. Половину села спалили, а половину в плен забрали. І осталася тільки гора, на якій стояли хати і тин, яким воно було обгороджене. А вже люди, які знов поселилися, то назвали його Горатином. Від того і звеця воно Аврагином. Ше, правда, кажуть, що люди, які знов поселилися, не жили довго в мирі, на них знову напали турки і знов спалили село. То вже тоді його назвали Обратином того, що його скільки разів палили, але воно знов на ноги ставало і досі стоїт.

Зап. 10.11.1984 р., Ткачук І. І. у с. Аврагин Волочиського р-ну Хмельницької обл. від Чорного Данила Прокоповича, 1913 р. н., осв. 1 кл., українець. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 5, 1984 р. – С. 141.

8. Чому наше село назване Стріхівці

Давно колись жив пан на нашій землі. Жив та мав великі панські землі, на яких тримав своє панське хазяйство. Але не сам він робив на себе, а багато до того ще й люду мав, який мусів робити на нього, якщо хтів жити на світі.

Так от, в одному місці пан тримав ферму для телят, в другому жив сам, ну а в третьому місці була овчарня. А овець кожен рік, та й по два рази треба було стригти. От місце, де овець стригли, і названо було – Стріговці, а пізніше не стало пана, забули всі про його овець, та й назва змінилась на Стріховці. А дехто каже, що це просто від стріхи назва пошла. Може, воно і то правда, да хто ж його знає.

Зап. 19.09.1993 р. Богуш Т. М. у с. Стріхівці Ярмолинського р-ну Хмельницької обл. від Шведова Петра Олександровича, 1928 р. н., шофер, українець. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 33, 1993 р. – С. 190.

III. Про походження назв за соціально-побутовими ознаками

9. Чому називають село Бабине

Колись на цій землі, де лежить наше село, були ліси. І людей тут не було, тільки звірина всяка була. А далеко від цих лісів жив собі пан. Було в нього своє село і свої підневільні люди. І от одного разу жінка одна провинилась перед ним, бо назбирала в лісі дров. Він її висік і за це вигнав з села. А в жінки цієї було ще три сини. Вона вийшла з своїми синами і пішла. Йшла-йшла вона і прийшла в ліс, тут і осталася хата. Довго жила вона з своїми синами. Хату собі постройли, розвели хазяйство, якось собі і жили. Але одного разу цей пан поїхав на охоту і знайшов цю бабу з синами. А коли знайшов, простив їй за все і наказав створити тут село. І від того, що першою поселилася на цьому місці баба, і називають село Бабине.

Зап. Горбатюк Н. С. у с. Бабине Старосинявського р-ну Хмельницької обл. від Кузик Онисії 1920 р. н., осв. початкова, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 37, б. р. – С. 57.

10. Село, яке з часом стало Довжком

Колись в давнину це було маленьке село. Хатини його були розкидані далеко одна від одної, на пагорбках. Селяни мали собі трошки землі, яку вони обробляли і платили податки поміщиці. Поміщиця часто навідувалася до людей, вимагаючи від них сплати податків. Але бідним людям було дуже важко сплачувати податки, а в неурожайні роки навіть деякі помірвали з голоду. І було так, що розлючена поміщиця, залишаючи село, проклинала людей.

І потім, повертаючись знову, нагадувала людям про їх долги.

Проходили роки, но поміщиця добре пам'ятала, що в цьому селі за людьми ведеться должок. А за ці роки борг вже набагато зріс і бідні люди не могли сплатити свій долг поміщиці. Так должок і залишився за людьми.

І з тих часів і примінно це звання до села, яке з часом стало Довжком.

Зап. 1984 р., Козак Н. у с. Довжок Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Воропай Нелі Авксентіївни, українка. - Архів ННЛЕ. - Зшиток № 5, 1984 р. - С. 126.

11. Отроки, що втікли від пана

Давно се було. Мені ше бабка мої розказували. Де зара наше село, ріс ліс. Великий ліс, густий. Якось поселились в лісі три сім'ї. Казали, що се отроки, що втікли від пана. Ніхто не знав, звідки вони. Жили вони коло яру, де зара прало. Добре їм тут було. Потім їх діти поженились, брали собі пару з навколишніх сіл. Так росло село. А назвали його Отроків, бо на тих людей казали отроки. Ліс поштї весь вирубали. Осей, що зара в нас є, то се від него.

Зап. 15.08.1983 р. Гоголь Г. у с. Отроків Новоушицького р-ну Хмельницької обл., 1905 р. н. від Бараник Ксенії Захарівни, 1910 р. н., осв. 2 кл., українка. - Архів ННЛЕ. - Зшиток № 4, 1983 р. - С. 246.

IV. Про ріки, криниці, джерела

12. Стали називати ту річку Ахтирка

Казали колись мені їдна бабка, що в одному селі колись протікала річка, назви її ніхто не знав. А їдного разу в пані мало бути весілля. І мало бути багато гостей. Вже, кажуть, що їдуть пани, то всі бідні люди біжать ся дивити на панів. От їдуть вони через міст тої річки, а в мості дирка. А їдна паня побачила дирку та й злякалася і кричить: «Ах, дирка! Ах, дирка!» А люди на березі почули і думали, що паня знає назву річки і кричить «Ахтирка! Ахтирка!» І з того время люди стали називати ту річку Ахтирка.

Зап. 09.07.1981 р. Стецюк С. В. у с. Рахнівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. від Хрищук Катерини Савівни, 1902 р. н., українка. - Архів ННЛЕ. - Зшиток № 1, 1981 р. - С. 14.

13. Паліївська криниця

Є на початку села нашого криниця. Говорять, що буцімто колись, дуже давно, жив тут один чоловік. Був він злий і жорстокий і тільки тим і займався, що робив людям шкоду: то хату спалить у котрогось із хазяїв, то скирту соломи, то ще щось.

Терпіли-терпіли люди, а тоді вислідили злочинця й утіямали його на гарячому. Влаштували йому суд. От громада й присудила, щоб палій покавсяся і викопав для всього села криницю.

Довго копав засуджений, поки родничок показався. Вода ж виявилася доброю-предоброю. Раділи люди і пробачили лиходієві всі його гріхи.

Ото з тих пір і звуть криницю Паліївською.

Зап. 24.06.1991 р., Попель Т. В. у с. Іванківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Волощук Галини Василівни 1923 р. н., осв. вища, вчитель, українка. - Архів ННЛЕ. - Зшиток № 23, 1991 р. - С. 190.

14. Вашукові криниці

Давно це було. Моя бабка мені розказувала. Любив молодий хлопець Максим дівчину Галю. І вона його любила всім серцем. Біля верби, як заспівають, аж соловей заслухається. А вже милуються, як голуб'ята. Всі раділи за них, за їхне щастя, тільки матері тяжко зітхали, наче серце відчувало щось недобре. І правда. Став ходити за Галею багач Петро. Куди вона, туди і він. Просила його дівчина: «Не ходи, Петре, за мною. Не пара я тобі, бідна я, та й люблю іншого, ти ж знаєш». А він мовчав і продовжував ходити даліше. Зустрів він Галю,

якось в лісі, і сталося нещастя. Не змогла Галя знести своєї ганьби, та й утопилась в лісовій криниці. Поховали Галю. Максим зчорнів увесь, згорбився, посивів. І через кілька днів знайшли у тій криниці і Петра. І ніхто не знав причини, що заставило його у криницю кинути: чи сподійний гріх, чи гнів Максима. Та й Максим пропав з села. Повернувся десь через рік і став копати криниці на шляху: глибокі з холодною і смачною водою і садив верби біля них. А викопав їх аж п'ять, наче виправдовувався за щось, а може за зганьблену, як і Галя, лісову криницю. А ще люди говорили, що часто після дванадцяти годин бачили в полі біля криниці Максима і жіночу постать, що прихилилась до нього. Та він так і не женився і з часом десь пропав. Тільки залишилися криниці, які називають Вашукові, та верби, біля них, що в їх тіні спочивають подорожні та п'ють чисту, прохолодну воду.

Зап. 15.09.1979 р. Дереш С. у с. Солобківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. від Дереш Насті Кирилівни, 1909 р. н., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 65, 1976-1980 рр. – С. 203.

15. Про Іллівська криничку

Колись дуже давно люди розказують, що на місці, де зараз знаходиться Іллівська криничка, був дуже гарний панський сад. Одного разу там з'явився Ілля на своїй колісниці, на ньому був блакитний плащ, і він впав з його плечей. І на тому місці, де впав плащ, утворилася цілоща криничка.

З того часу ту криничку назвали Іллівською. І до цього часу 2 серпня люди приходять туди по воду, бо та вода цілоща.

Зап. 12.07.2005 р. Станіславова К. П. у с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Карцаблук Феодосії Федорівни, 1914 р. н., осв. 3 кл., ланкова, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 115, 2005 р. – С. 44.

16. Регіна

У польського дворянина Олександра Сабанського важко хворіла донька Регіна. Він возив її скрізь по лікарях, але жодні ліки не допомагали. Батькові порадили відвезти доньку до свого родового маєтку в село Житники, де була чудова природа. Лікарі думали, що можливо на лоні природи вона проживе трохи довше, бо на те, що вона одужає, ніхто й не сподівався.

Одного разу гуляючи, Регіна зустріла пастуха, якому розповіла про свою хворобу, а наступного дня він приніс їй воду з лісового джерела. І протягом кількох місяців Регіна пила тільки воду з цього джерела, вмивалася нею і на цій воді їй готували їжу. Вода з джерела дійсно виявилася цілощою і невдовзі Регіна одужала.

На честь цієї події джерельна вода отримала ім'я – Регіна.

Зап. 26.07.2004 р. Павлюк М. В. у смт. Муровані Кирилівці Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл. від Марійчук Галини Дмитрівни, 1935 р. н., осв. 7 кл., продавець, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 113, 2004 р. – С. 186.

V. Про незвичайні природні об'єкти

17. Западня

Там, де кінчаються поля нашого колгоспу, біля села Пільний Олексинець, там серед поля на горбі є велика впадина. Ще до того, як було створено колгосп у тій впадині завжди стояла вода. У нас це місце називають – Западня. Колись давно у нас один чоловік вийшов на Великдень свята туди врати, на двох парах волів і погонич. І не вспів ще прокласти він першу борозну, як всі разом вони провалились під землею. Люди обходили те місце десятою дорогою, ніхто більше не хотів ризикувати своїм життям. І тільки тоді, коли в селі було організовано колгосп, вийшов у поле перший трактор, западня підкорилась людині. Поступово поле розорюється, западня стає меншою.

Зап. 24.12.1976 р., Запорожець Т. С. у с. Нове Село Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. від Фосушка І. Г., 1917 р. н., осв. 3 кл., українець. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977-1980 рр. – С. 354.

18. Про Панову безодню

За нашим селом є невеличка долина, що зветься Панова безодня. Колись давно було тут болото, трясовина. Як забреде якась худобина сюди, то вже й втопить. А на пагорбах, що біля долини, росли завжди панські хліба.

От одного разу, як настали жнива, почали селяни звозити снопи на панський тік. Пан захотів побачити, чи все забирають з поля, чи не втрачається його добро, і сам вийшов на

лан своїм розмальованим ридваном. Назустріч йому ішли воли, тягнули за собою віз снопів. Злякалися вони панової брички, звернули з дороги і побігли з горба прямо в болото, ледве бідний селянин з воза зіскочити встиг. Пан побачив, що пропаде його добро, вчепився заду за віз, так ніби міг утримувати його. От воли і затагнули пана в болото. Втопився пан, заховались у болоті воли й віз. А долину цю стали називати люди Пановою безоднею.

Зап. 26.08.1995 р. Пастушок Т. В. у с. Мала Шкарівка Полонського р-ну Хмельницької обл. від Попадюк Ориці Денисівни, 1920 р. н., осв. 4 кл., доярка, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 41, 1995 р. – С. 201.

19. Безодня

Біля долини, де розкинулось село Ружичанка, текла річка. На обох берегах випасали корів, волів, коней. А ще говорили, що нема дна в цій річці. З часом річку замулило і люди забули, що нема в ній дна. На тому місці утворилося болото.

Одного разу пасла дівчина воли і погнала їх до води. Воли пішли в брід, а дівчина за ними, бо хотіла вигнати їх. Не судилося дівчині ні вигнати волів з води, ні самій вийти – «проковтнула» їх «бездонна» річка. Довго шукали дівчину, але ніде не було її сліду. Та де ще могли пропасти воли і дівчина? Тільки в болоті. Відтоді почали називати болото Безоднею.

Зап. 08.08.1995 р. Гуцалюк Л. В. у с. Ружичанка Хмельницького р-ну Хмельницької обл. від Дмитришиної Ніни Семенівни, 1928 р. н., осв. 7 кл., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 41, 1995 р. – С. 230.

VII. Про флору та фауну

20. Про васильки

Жив колись на світі дід Василько. Була в нього онучка Ганнуса. Пішла одного разу Ганнуса на тік і знайшла там якесь зернятко. Прибігла вона до дідуся і питає: «Дідусю, а що це за зерно?» А дід їй і каже: «Ось що, Ганнусю: посій його, нехай виросте, – тоді й побачимо, що то за зерно». Онучка посіяла і стала кожного дня поливати. Виросли з того зернятка чудові квіти. Тоді Ганнуса зрізала їх, зв'язала у пучечок і поклала за образи. Лежали вони там довго. А коли висохли, взяла Ганнуса пучечок, понюхала: дуже гарно пахли. Понесла дідові. Він понюхав і каже: «Яке пахуче!» – «А як же ці квіти звуться, дідусю?» – запитала онучка. В цей час саме покликала діда баба: «Васильку!» Ганнуса подумала, що це квіти називаються васильками і каже: «Це васильки? Дідусю, давай назвемо їх васильками!»

З того часу і почали називати ці квіти васильками.

Зап. 05.08.1998 р. Баліцька Ірина Петрівна у с. Шимківці Білогірського р-ну Хмельницької обл. від Стасюк Надії Іванівни, 1929 р. н., освіта – 5 кл., ланкова, українець. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 83, 1979-1999 рр. – С. 288.

21. Мальва

Давно те діялося. Важко жилося людям в нашій стороні. Багато ворогів зазіхало на наші землі. То кримчаки лихі налітали, то поляки, то турки грабували, забирали в рабство, а надто полували за красунями, котрих згодом продавали. Люди боронилися чим могли: хто вилами, хто сокирою, а сотник Микола шаблею захищав свою сім'ю. Та сили були нерівні. Порубали його вороги, накинули аркан на шию дружини і потягли за собою. Тільки дочці Мальві вдалося сховатися. Люди шанували дівчину за те, що зналася на усякому зіллі. Не один бусурман загинув від ворожої руки Мальви. Якось в осінню негоду прийшла обігрітись до козака Чуба. Та запроданець виказав дівчину. Порубали її на шматки та розкидали на всі боки. І з її тіла проросло чудове зілля – мальви. Так люди назвали його за ім'ям дівчини.

Зап. 19.07.2000 р. Бас О. В. у с. Великий Лазучин Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. від Дідих Людмили Феофанівни, 1940 р. н., осв. 8 кл., ланкова, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 97, 2000 р. – С. 15.

22. Чистотіл – трава, яка вилікувала дівчину

Жив був багатий пан і була в нього дуже гарна дочка. Та бідняки знали, що не для них зацвіла ця квітка.

А тим часом припав Марічці до душі бідний парубок Михайло. Любилися, скрадалися вони, аж поки батько дівчини не дізнався. Страшно розпитувався пан, а що злий був... Побачивши, що не вдасться йому розлучити своєї дочки, йде до ворожки. А та баба поробила на те, щоб її біле личко вкрили прищі. Гірко побивалася дівчина та не змогла знайти ради

на свою біду. Дізнався про це лихо Михайло і пішов шукати ради до доброї бабусі. А та розповіла йому, що є на світі таке зілля, яким можна пособити біді. Навчила вона, де його шукати і пішов Михайло по чудодійне зілля. А знайшовши, приніс бабусі, та приготувала чудодійну мазь для дівчини. Приніс Михайло своїй коханій ту мазь, помастила вона нею лице. Вмилася росою до сходу сонця і стала ще кращою, ніж була досі.

Побачив це дідич, розплатився і пішов знову до злої ворожки. А прийшовши жахнувся, бо на її обличчі були такі самі прищі, як в Марічки. Дідич тікав від бабиних прокльонів і впав у провалля. А Марічка і Михайло одружилися.

З тих пір траву, яка вилікувала дівчину звать Чистотілом.

Зап. 28.07.2000 р. Єрменчук І. В. у с. Шустівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Сарахман Ганни Іванівни, 1914 р. н., осв. 2 кл., ланкова, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 97, 2000 р. – С. 32.

23. З сина кріт зробився

Були два сусіди, які не могли погодитися в межі. Все один підорював межу, і через це таялися по судах, процесувалися. Одного разу суддя сказав:

– Так уже мені надійло з вами справу мати, що якби земля заговорила, де та межа має бути, то ми щасливі були б.

Той сусід, що все підорював межу, прибіг додому і каже синові:

– Завтра до нас на поле прийде комісія. Сказали, де земля заговорить, там і межа буде. Ходи на поле, викопаємо яму, я тебе там закопаю, а коли почнуть міряти, то ти озвися, що досі земля моя.

Викопали на сусідів полі яму, заліз туди хлопець, старий зверху добре все замаскував – і добре.

Другого дня приїхали із суду, почали міряти землю, питають одного сусіда, де має бути межа, питають другого. Хитрий сусід показує межу на рівні того, де його син захований. Другий сусід каже, що неправда. Тоді той говорить:

– То хай земля нам скаже, поки мое! Я по правді хочу.

Син хитрого сусіда озивається:

– Тут межа!

А чесний сусід каже:

– Коли ти так по правді говориш, то піди попід землю і на світ не покажися.

Так судді присудили землю хитрому сусідові, коли вони поїхали, він почав відкопувати сина, але на тому місці була тільки дірка. Він далі копати, а з сина кріт зробився.

Зап. 14.08.2006 р., Назарук І. С. у с. Карачківці Чермеровецького р-ну Хмельницької обл. від Мельник Домки Миколаївни, 1927 р. н., осв. 3 кл., ланкова, українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 125, 2006 р. – С. 166.

24. Кіт – з рукавиці Пресвятої Діви

Про походження kota розповідають таке. Чорт, перекинувшись на мишу,плив через море, аби спокусити Єву. Пресвята Діва, побачивши це кинула рукавицю. З цієї рукавиці зробився кіт, який у ту ж хвилину зжер чорта.

Отже, хоч кіт і походить з рукавиці Пресвятої Богородиці, він усе таки – тварина нечиста, бо з'їв чорта. Він володіє деякими недобрими властивостями.

Кажуть, що у котячому хвості є отрута, що викликає у людей нежить.

Зап. 20.09.1993 р. Бігар З. В. у с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Ярушевської Федори Олександрівни, 1921 р. н., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 33, 1993 р. – С. 271.

VIII. Про народні мікротопоніми

25. Холерські чагарники

Колись було це давно. Ходила по селі Досін – стара жінка. Вона була вдягнена в чорну одежу. І для її, яка хата бува понравиться, туди й догляне. І ті люди, до яких заходила ця жінка, помирили. Всіх цих людей не встигали ховати. І їх вивозили в чагарники, там копали ями і туди їх скидали.

А ті чагарники прозвали Холерськими чагарниками.

Зап. 5.11.1979 р. Процюк Т. В. у с. Досін Славуцького р-ну Хмельницької обл. від Веремійчук К. Й., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 65, 1976-1980 рр. – С. 155.

26. Іванів дуб

Росте посередині трьох шляхів красивий дуб: широкий, розлогий, могутній. Хто не йде, не йде – всі задивляються на нього. Хто ж його садив? Як він виріс тут? Чому його ніхто не рубає?

Історія така. Священним цей дуб зветься, і красується він посеред поля багато-багато років. Та ніхто до нього права немає.

Розказували моя бабка, що лихо тут велике сталося. Везли козаки багато золота, щоб викупити з неволі своїх товаришів. Їхали полями, лісами та й заблукали. Троє з них відбилося від усього загону і не знали, що робити далі. Ніч кругом. Темно, хоч очі виколи. Тупцюють хлопці на місці, наче щось їх водить. Вже коней надумали розпрягати, коли це з лісу старий чоловік виходить. Брови кущуваті, борода сива та велика, освітлювалася смолоскипом, що його він ніс.

Привітався до хлопців. Питає, що сталося. Налякалися молодці, але молодший Іван хобришим виявився, розказав, що вони заблукали.

«Ходіть за мною», – каже старий. Через деякий час вивів їх на роздоріжжя трьох шляхів, а сам зник.

Козаки розпалили багаття, розпрягли коней, поїли двоє, лягли спати, а один залишився на сторожі. Поставив торбу з золотом біля себе, та й задивився на вогонь.

І не інаče, як спокусила козаків нечиста сила, лежачи надумали вони Івана вбити, а золотом розділитися. Кинулись вони на нього, шаблі з піхов повиймали. Бачить Іван: загинути прийдеться. А дома мати стара, Наталка кохана. Просить їх, благає. А вони: «Віддай золото, і все!» «Ні! – каже – для великої справи воно. Як вам золото віддати, то краще серед поля мені дубом стати!»

... Загриміло, загуркотіло – і перед козаками дуб появився, корінням золото в землю вганяючи.

З переляку попадали вони мертві. Вийшов тоді з гущавини чоловік сивий, махнув на мертвих козаків рукою, і стали вони кущами терну. А сам прихилився до дуба, погладив жорсткою рукою по корі та й каже: «Вірний мій ти сину, великої ти був сили. Тепер рости і зеленій, шляхи козацькі оберігай, землю рідну прикрашай».

А після того багато народу сюди за кладом приходило: і розбійники, і шукачі кладів. Багато й палило тут.

Хто під дубом золото діставав, той невдовзі помирав.

Зап. 20.04.1973 р. Дереш С. В. у с. Глушківці Ярмолинського р-ну Хмельницької обл. від Корнілова Василя Павловича, українця. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 65, 1976-1980 рр. – С. 168.

27. Денисів клин

Це великий горбок, що трикутником простягнувся від Бабино до Загірного. Ця земля раніше була у власництві селянина Дениса. Денис був із бідної сім'ї, але в роки НЕПу вони розбагатіли, і Денис взяв цю землю. Відтоді поле називається Денисів клин.

Зап. 10.09.1993 р. Швець Л. Ф. у с. Бабино Старосинявського р-ну Хмельницької обл. від Швець Ганни Степанівни, 1921 р. н., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 33, 1993 р. – С. 203.

28. Коцупеєве поле

Це поле колись належало селянину на прізвище Коцупей. Сам він жив у селі, а на полі стояла його будка, в якій він тримав інвентар. Тому односельчани називали це місце Коцупеєве поле.

Зап. 10.09.1993 р. Швець Л. Ф. у с. Бабино Старосинявського р-ну Хмельницької обл. від Швець Ганни Степанівни, 1921 р. н., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 33, 1993 р. – С. 203.

29. Попів ланок

Давно се діялось, я і не знаю, але розказувала моя бабка, а я тобі, дитино, розкажучу. Жив колись у нашому селі піп. Не знаю, як його називали, але бабка казали, що мав чорну-чорну бороду. От громада наділила тому попови ланок. То був невеликий клинчик коло цвинтариска, де поле переходить в сулки. Ну дали попви той ланок, і він там мав таку велику картоплю, що людям тогди і не снилося. І все шос він ходив коло того ланка, все чимос сипав,

що така велика картофля була. А коли помер піп, то там взяв один хазяїн, і що він не садив картофлю, все не родила, як заляло.

З того часу там пасовиско, а люди називають його Попів ланок.

Зап. 26.12.1979 р., Кміцикевич А. у с. Іване-Пусте Боцівського р-ну Тернопільської обл. від Босчко М. М., 1908 р. н., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977-1980 рр. – С. 392.

30. Ковальова долина

Коли була війна 1944 року, в нашому селі гуляли німці, ми всі тікали в лісі. Була в лісі гаява, ми майже всім селом прийшли туди. Були ми там два місяці. Допомогали партизанам. Був серед нас старий дід-коваль. Сім'ї в нього не було. Як він тікав із села, то взяв із собою весь свій інструмент. І тут у лісі він точив ножі, кував коні партизанам. Прийшли чутки з села, що німці вже вийшли і пішли на Гусятин, ми всі повернулися до своїх хат, а дід-коваль та лишився. Прожив він там ще осінь, в зимі простудився і помер. А з тих пір долина та так і називається Ковальова долина.

Зап. 29.07.1995 р. Ярема О. П. у с. Вільхівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. від Сьомченко Е. І., 1927 р. н., осв. 3 кл., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 41, 1995 р. – С. 215.

VIII. Про походження народних назв гір та скель

31. Іванова гора

Було це тоді, дитино, коли німці на нашу землю напали. Чи то в 42, чи то в 43 році точно не пам'ятаю, але це було. Була тоді біда, ой, біда. Ти цього не знаєш, то й дай Боже, щоб і не знав...

То як то прийшли у наше село німці, то владу собі взяли. Забирали і хліб, і молоко, курей і яйця дуже любили. А був у нас Іван Коваль. Це Петра небіжчика (царство йому небесне син). Того Петра, що з моїм чоловіком до війни коней у колгоспі пасли.

Одного разу не послухав Іван німця, а він начальником був. Та й приказав його схопити, а Іван цього не знав.

Одного вечора Іван вертався з поля. По дорозі зустріли його німецькі солдати і схопили. А Іван село добре знав, та й через поле, через поле тікати. А ті стріляють – німці. Тоді вибіг Іван на високий горб і кинувся вниз у річку. Та й віддав Богові душу. Утопився. А як німців наші вигнали, порадили люди, не знаю хто, мабуть, то були добрі люди, посадили сосну, а сам горб назвали – Івановим.

Зап. 23.06.1991 р., Матух О. С. у с. Калюсик Вінковецького р-ну Хмельницької обл. від Прип Ганни Іванівни 1910 р. н., осв. 4 кл., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 23, 1991 р. – С. 198.

32. Про гору Ганусиско

Оця гора називаїця на честь дівчини. Була колис давно дівчина Ганя. Любилася вона з одним хлопщом. Але її старі не хтіли дати її за него, хтіли багатого зятя. Вона була вже засватана за того багатого. І ото, коли він прийшов за нею, то вона наділа сплетений з барвінку вінок і побігла в ліс. Прибігла вона до каміня високого, який був на горі. І оце з того каменя вона скочила в долину і покотилася. І скільки вона прокотилася, здовж того місця росте барвінок. А потому перший вінок в'ють дівчата з того барвінку, а гора то називаїця Ганусиско.

Зап. 04.07.1977 р., Гуранська Г. у с. Студениця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Подорожної М., 1904 р. н., без осв., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 70, 1977-1980 рр. – С. 342.

33. Скеля Коханя

Було це давно. Пани тоді ще на лоде давили. Сил не було працювати на них. Та молоді плечі все витримують, все перенесуть, аби лиш коханій добре та любо було. Любив бідний Степан пані, графа Шувалова племінниця, не за добро та коні, а за сині очі, біляві коси, добре серце. Та й вона його не цуралась. Вибігла після заходу сонця до нього в ліс і шебетала, як пташечка.

Та не дадуть злії люди добру і коханню зжитись, серцю бідного з багатим злитись. Донесли графу Шувалову в самісінькі вуха: «Кохается ваша пані, та ще й з мужиком». Роз-

сердився граф, кров'ю очі налилися. Наказав своїм слугам Степана зловити та й убити за те, що осмілювся графського роду дотронутися. Схватили слуги Степана, привезли до маєтку. А пізно ввечері бачили люди, повели кудись Степана з зав'язаними очима, з руками зв'язаними за спиною. А куди – то і по цей день не знають люди.

Та молода пані, мабуть, дізналась, що заподіяв злий дядько з її коханням. Розповідали, що вся в сльозах вибігла вона з воріт багатого маєтку та й зникла у лісі. А на ранок найшли її тіло біля річки, над якою височіла горбата скеля. На ній засохли тоненькі цвіочки крові. Скеля ніби плакала над розбитим коханням бідного парубка та багатой пані.

А скелю ту з того часу прозвали Скелею Кохання, назва якої збереглася і в даний час. Знаходиться вона в Тальвінському паркові.

Зап. 23.06.1991 р., Слободянюк О. В. у с. Колодіївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Пастух Ганни Василичівни 1943 р. н., українка. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 17, 1991 р. – С. 149.

34. Кармалюкова гора

Є в нас таке село – Гуменці. Там тече річка, біля річки лісок. А біля лісочка є гора. Ту гору старі люди називають Кармелюковою. Колись давно ховались у тому ліску і на горі багато бідних людей. Атамував на тій горі – Кармелюк, тобто за страшого там був. Збирав він бідних, скривджених панами, бо тоді це були пани, збирав у загони і влаштовували вони панам помсту. Аж пір'я летіло з тих панів і їх паненят, коли Кармелюк спускався з тієї гори. Казали люди, що на горі чи десь всередині гори, були у Кармелюка палати, золотом і сребром оздоблені. Але Кармелюк не був паном. Він скривджених і бідних захищав, забирав у багачів їх гроші і роздавав бідним, сам не користувався ними.

Задумали пани згубити атамана. Недаром кажуть, відрубаш голову, то ноги самі вже не підуть. Так і пани думали: «Вб'ємо Кармелюка, а всі інші здадуться, і все знову буде по-старому».

Але заманив їх Кармелюк на гору, там тоді гора розступилася і побачили пани тоді вхід в палац гарний, захотілося їм багатство Кармелюка забрати і його вбити. Але захиталася гора, закрився вхід, залишилися пани назавжди всередині гори і померли там. А Кармелюк повів своє військо далі в ліси – воювати з панами. Так він перехитрив зарозумілих і дурних панів, які думали, що так просто Кармелюка можна вбити. З того часу і називають гору Кармалюковою. А про панів так і ніякої звістки більше не було. Отакі-то справи були біля села Гуменці.

Зап. 25.08.1995 р. Смола С. А. у с. Малиничі Хмельницького р-ну Хмельницької обл. від Бойка Василя Андрійовича, 1923 р. н., українець. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 41, 1995 р. – С. 155.

35. Настусина скеля

Ця скеля знаходиться в Совому Яру. Назва цієї скелі пішла від імені дівчини. Це сталося в селі Колодіївці. Жила там гарна дівчина-батрачка – Настуся. Був у неї хлопець, який її кохав. Все було б добре, якби до неї не почав залиятися пан. Незабаром дівчина повірила улесливим речам пана і в його кохання. Пройшов деякий час, і дівчина завагітніла, а пан не міг собі взяти за жінку батрачку.

Пішла по селі дурна слава, і Настуся, не витримавши цього, пішла в ліс і кінчила життя самогубством – скочивши з самої високої скелі. Не зміг хлопець, який її кохав, простити це панові і вирішив відомстити. Заманив він пана на ту саму скелю і вбив його.

Ось чому ця скеля має таку назву – Настусина скеля.

Зап. 14.08.1993 р. Лівандовська Л. І. у смт. Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Балігурського Андрія Анатолійовича, 1970 р. н., українець. – Архів ННЛЕ. – Зшиток № 33, 1993 р. – С. 206.